

ГЕНЕАЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ

У давнину народилася наука історія, яка вивчає і розповідає про всі події, що відбувалися в житті людей. Кожна держава, кожен народ має свою історію. Із століття в століття, із покоління в покоління складається, пишеться і переповідається історія кожної держави, окремих сіл, міст.

Має свою історію і першооснова кожного суспільства родина. Родина, сім'я – це група людей, що складається з чоловіка, дружини, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом. Родина до родини – то народ. Отже, знаючи, зберігаючи й примножуючи родовідну пам'ять, знаємо, зберігаємо й примножуємо пам'ять свого народу. Пам'ять про своїх прашурів – це не примха і не данина моді. Це була і є потреба триматися свого родоводу, оберігаючи цим сімейні традиції та передаючи їх у спадок іншим.

Як могутня ріка бере силу з маленьких джерел, так і кожне суспільство набирає сили з родин. І чим міцніші, морально здоровий, духовно багатші родини, тим міцніша й держава.

Історія кожного роду складалася віками, передавалася від діда – прадіда до дітей – онуків. І зроду-віку існував такий зв'язок: батьки намагалися передати у спадок сімейні реліквії і традиції, у такий спосіб продовжуючи себе в дітях.

Життя людське коротке, неповторне. Життя багатьох чи кількох поколінь – це наш родовід, родинна пам'ять, історія. У родоводі – не лише історія родини, а й історія народу.

Маємо знати свій родовід. Це допоможе нам не втратити свого самобутнього, повернути родові його пам'ять. І розпочинати слід із відповіді на, здавалося, такі прості запитання: хто ми? чийх батьків ми діти? хто наша родина?

Задумаємося! Відшукаємо старі фотографії, з яких дивляться на нас ті, хто відійшли з життя, можливо, так і не дочекавшись нашої уваги і вдячності. Розпитаємо ж про них у родичів і знайомих. Відвідаємо разом із дітьми їхні могили і почнімо писати власний родовід не з примусу, а за покликом серця. Допоможе відтворити минуле свого роду, дасть ключ до складання родоводу наука генеалогія, яка досліджує походження родів, встановлює родинні зв'язки.

Відомий дослідник В. Скуратівський зазначає: «Знати свій родовід, зберігати про нього нетлену пам'ять, означає любити свою Вітчизну. Це не просто красиві слова, це обов'язок не тільки перед минулими, але й майбутніми поколіннями. Вона починається з найпростішого – забутого на підвіконні листа, припалого пилюгою портрета найдорожчої людини чи занедбаной на околиці історичної пам'ятки нашої історії»¹.

Генеалогія – одна з найдавніших історичних наук. Походить це слово від грецького – «родовід». В своєму енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауз і І. А. Ефрон дають таке визначення: «Генеалогія – систематическое собиране сведений о происхождении, преемстве и родстве родов и фамилий»². Автори «Енциклопедії українознавства» вважають, що «генеалогія, родознавство – допомогорова історична наука, що вивчає: 1. Історію родів; 2. Родословну якоїсь людини»³. В «Українській радянській енциклопедії» генеалогія визначається як «допоміжна історична дисципліна, що досліджує і викладає у хронологічній послідовності матеріали про походження, родинні зв'язки та інші зв'язки відомих (здебільшого дворянських) родів»⁴. Хоч і писалися ці визначення в різні часи, але спільним у них є предмет генеалогічного дослідження – родина, тому можна вважати, що генеалогія зародилася разом з людським суспільством і буде жити, поки існує хоч один рід.

Людину завжди цікавили питання свого походження. В період первісного ладу пам'ять про предків, їх подвиги зберігалася в усних переказах. У Біблії розповідається про походження і спорідненість багаточисленних народів.

Генеалогія була відома ще народам стародавнього світу. Тоді вона використовувалася з практичною метою, адже в античному суспільстві свобода і несвобода, громадянське рівноправ'я залежали від соціального статусу людини, від того, ким були його предки. У римлян був звичай демонструвати портрети й скульптурні зображення предків і сувої з їх родоводами.

Найбільшого свого розвитку генеалогія набула в середні віки. Саме тоді почали складатися перші генеалогічні дерева, які були доказом дворянського походження людини, котра хотіла вступити до лицарського ордену. Ступінь родинності потрібно було знати також для того, щоб мати право на успадкування власності.

Розшарування суспільства приводить до появи станів – груп людей, які мають однакові права, обов'язки, привілеї. Виникає питання доказу «чистоти крові», яке неодноразово підіймалося протягом життя дворянина: під час посвячення у лицарі, надання права на особистий герб, при вступі до шлюбу. Для того, щоб узяти участь у лицарському турнірі також потрібно було показати свій родовід.

В той час питаннями генеалогії займалися герольди, які склали перші в Західній Європі родовідні книги, де генеалогічні відомості були додатком до лицарських гербів. Поступово ці родоводи стають документами, що мають юридичну силу.

Але слід зазначити, що генеалогія в той час носила суто прикладний характер, для складання родоводів використовували недостовірні, а іноді й спеціально фальсифіковані сімейні спогади.

Починаючи з XV ст. закладаються основи наукової генеалогії: створюються перші генеалогічні колекції, удосконалена й затверджена зручна графічна форма фіксації родинних зв'язків – генеалогічна таблиця, для створення родоводів використовують різні документальні акти, мемуари, речові пам'ятки. Причому, слід підкреслити, всі документи, до яких звертаються під час генеалогічного дослідження, починають піддаватися критичному аналізу. XVI–XVII ст. вважають «золотим віком» генеалогії в Західній Європі. В цей час здійснюється велика кількість різних генеалогічних досліджень, від яких вимагають підтвердження кожного виявленого факту джерелами. Виходить велика кількість довідників із генеалогії королівських та аристократичних родів. В 1721 році заснована перша кафедра генеалогії у Віденському університеті. З середини XVIII ст. з'являються підручники і курси лекцій з теоретичної генеалогії, які були прочитані в Геттінгені.

В XVIII–XIX ст. генеалогією почали цікавитися в Бельгії, Голландії, Угорщині, Польщі, Росії, Скандинавських країнах. Про своїх предків – вихідців із Європи – хотіли дізнатися в Сполучених Штатах. Цей інтерес і став причиною появи на Американському континенті різних історичних товариств, які займалися питаннями генеалогії.

В Росії питаннями генеалогії займалися спеціальні державні установи: з середини XVI ст. – Розрядний приказ, в якому був складений Государів родословець 1555 р., Палата родовідних справ, створена при ньому ж у 1682 р., а також з 1722 р. – Герольдмейстерська контора (з 1848 р. – Департамент герольдії). В XVII – першій половині XVIII ст. генеалогія, як і в інших країнах, переслідувала практичні цілі.

Особливістю генеалогічних досліджень у XIX – поч. XX ст. було вивчення генеалогії родів недворянського походження, перш за все, буржуазії, купецьких родин.

Українська генеалогія має свої особливості і закономірності розвитку. Генеалогічні відомості у вигляді родоводів численних представників правлячої династії великих київських та удільних князів постійно вміщувалися в давньоруських літописах.

В 1785 році Катерина II видає грамоту, згідно з якою нащадки козацької старшини отримали можливість записуватися в дворянські родовідні книги. Для того, щоб отримати дворянство, потрібно було довести давність свого привілейованого становища в Україні й права на володіння земельними угіддями разом з кріпосними селянами. Тому козацькі старшинські роди починають складати родослівні, генеалогічні таблиці. З'являються фальшиві генеалогії, які склали за допомогою польських гербовників, на основі малодостовірних документів.

Матеріали сімейних архівів української козацької старшини на протязі багатьох років друкувалися в «Чернігівських губернських відомостях».

В другій половині XIX – поч. XX ст. в журналах «Київська старовина», «Русский архив» було опубліковано багато праць, присвячених генеалогії української козацької старшини, дворянських родів.

Багато уваги генеалогічним дослідженням приділяв відомий історик О. Лазаревський, який прагнув із найбільшою точністю реконструювати генеалогії українських дворянських родів, козацької старшини, визначити достовірно походження родоначальника.

На початку XX ст. В. Модзалевський видав свою працю «Малороссийский родословник», в якій були представлені 234 родослівних розписи дворянських родин Чернігівщини. Цінність цієї книги в тому, що в ній, окрім генеалогічних даних, є багато відомостей службового, майнового, біографічного характеру. Зверталися у своїх дослідках до питань української генеалогії історики Г. Милорадович, О. Бодяньський, М. Костомаров, П. Єфименко, В. Липинський, М. Максимович, М. Грушевський, Д. Багалій, І. Крип'якевич, Б. Крупницький, О. Оглоблин.

Українська генеалогія у своєму розвитку пройшла довгий шлях від практичних знань до окремої науки. За радянської влади, коли була знищена приватна власність, а разом з нею інститут спадковості, генеалогія зазнала гонінь, бо вона сприймалася як класова дисципліна, яка служувала інтересам аристократії та іншим заможним верствам населення, і тому її розвиток був позбавлений перспектив у СРСР. Це було також пов'язано з тим, що цікавитися історією свого роду було неprestижно, а часто і небезпечно. Генеалогічні дослідження радянського періоду обмежувалися публіцистичними та журналістськими працями, які розповідали з пропагандистською метою про «трудова династії».

В 1989 році Московським державним історико-архівним інститутом була проведена Перша Всесоюзна конференція «Генеалогія. Джерела. Проблеми. Методи досліджень». А в наступному році російськими дослідниками було відновлено «Історико-родословне об'єднання (Москва)», яке займається генеалогічними дослідженнями, а також популяризацією елементарних знань з генеалогії. Товариство видає «Летопись Историко-родословного общества в Москве».

В Україні дослідження в галузі генеалогії також були згорнуті, на відміну від інших країн світу, де генеалогія продовжувала розвиватися. Так, наприклад, у штаті Юта (США) понад 100 років існує Бібліотека сімейної історії, в якій ведеться постійна робота зі створення банку даних на основі генеалогічних матеріалів багатьох країн світу.

Питаннями української генеалогії продовжували займатися за кордоном. Так, у Мюнхені був створений український Інститут Родознавства, який видавав журнал «Рід та знамено». В 60-ті роки в Північній Америці генеалогічними дослідженнями займався Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство, їх друкованим органом були «Записки УГГТ».

Відродженням генеалогії в нашій країні можна вважати 1994 рік, який був визнаний рішенням ЮНЕСКО Роком родини. Саме тоді відновилися генеалогічні дослідження у Львівській «Просвіті», а в вересні 1994 року відбулася перша генеалогічна конференція, на яку зібралось близько ста зацікавлених генеалогічними дослідженнями осіб. Через 2 роки (3–5 серпня 1996 р.) у Києві пройшли перші генеалогічні читання, присвячені 75-й річниці з дня смерті В. Л. Модзалевського.

Як вже зазначалося, довгий час генеалогія не розвивалася як наука. З метою її відродження потрібно вирішувати багато проблем. Так, відсутні науково-довідкові видання з цієї дисципліни, тому необхідно підготувати біографічні та генеалогічні довідники. Відчувається потреба в загальній праці з генеалогії, в якій були б висвітлені теоретичні питання генеалогії, а також показані головні принципи й методика генеалогічних досліджень, зокрема, комплекс існуючих для цього прийомів аналізу й використання різних за своїм характером джерел, сформульовані принципи складання генеалогічних таблиць та інших способів фіксації необхідних даних.

При проведенні генеалогічних досліджень часто доводиться працювати з великою кількістю осіб з однаковим прізвиськом та з неповним набором даних. Звичайно, це ускладнює генеалогічну обробку наявного матеріалу й викликає потребу її автоматизувати.

Необхідно розширити тематику генеалогічних досліджень. Якщо раніше в центрі уваги були княжі та дворянські родослівні, то зараз потрібно розпочати вивчення родоводів української буржуазії, інтелігенції, селянських родин.

Усе сказане дозволяє зробити висновок, що генеалогія набуває дедалі більшого поширення. Вивчення родоводів вихідців із різних соціальних верств населення стає перспективним напрямом досліджень. Для успішного проведення генеалогічних досліджень потрібно шукати шляхи вирішення зазначених проблем.

Родоводи. Родоводи поділяються на висхідні та низхідні.

У висхідних родоводах дослідження розпочинають з тієї особи предки, у якій будуть досліджуватися. Потім вже йдуть висхідними сходами або колінами, тобто до батька, діда, прадіда тощо. Коли зібрано достатньо відомостей і з'ясовані предки даної особи, переходять до родоводу низхідного, який складається за принципом від спільного родоначальника до його нащадків.

Як висхідні, так і низхідні родоводи бувають чоловічими і змішаними. Чоловічим родоводом називають такий родовід, в якому вказують усіх нащадків родоначальника, але народжених тільки від чоловіків. Що стосується жінок, представниць досліджуваного роду, то в родоводі вказують тільки імена чоловіка, дітей не називають.

Змішано-висхідний родовід – це родовід, в якому зазначають всіх прямих предків даної особи як по чоловічій, так і по жіночій лініях.

У змішано-низхідному родоводі називають всіх нащадків даного родоначальника, які походять і від чоловіків, і від жінок. Такі змішані родоводи бувають необхідними для встановлення родинних зв'язків між боковими і дуже часто віддаленими родичами, особливо в процесах про спадщину.

Графічне оформлення отриманих генеалогічних відомостей може бути різним. Іноді родоводи зображали у вигляді людського тіла: імена батька і матері розмішували на «голови», діти були плечима, інші родичі – руками, пальцями і так далі. Найбільш поширеним було зображення роду у вигляді генеалогічного дерева. Ф. Брокгауз і І. Ефрон процес складання генеалогічного дерева описують так: «Рисували дерево, на стволі которого у корня помешали герб лица вступившего в орден; ствол делился на две главные ветви, на которых помешали: на правой герб отца, а на левой

герб матери. Каждая из главных ветвей снова делилась на две меньшие ветви, на которых помещались гербы деда и бабушки с отцовской и материнской стороны и т. д. Обыкновенно для вступления в орден требовалось 8 гербов с каждой стороны (считая и герб вступившего), реже – 16».

На Лемківщині, як зазначає Надія Федорович, на дверях малювали своєрідне родовідне дерево-квіт (Дерево роду). Гілочки з листками барвінку означали жінок та дівчат, що були в родині, а гілочки з зірками – чоловіків та парубків. Коли народжувалася дитина, домальовували нову гілочку, а коли хтось помирав – хрестик.

Найчастіше генеалогічне дерево мало такий вигляд: ім'я родоначальника містилося подібно корінню в основі генеалогічного дерева, а на стовбурі гілках, листках, плодах розташовували імена його нащадків. Зустрічаються й інші варіанти. На місті коріння роду писали ім'я того, для кого складають родовід, а його предки утворюють «стовбур» і «крону». Додаткову інформацію передавали за допомогою кольорів, тобто імена чоловіків і жінок писали на різного кольору кружках (картушах), колір також залежав від того чи мали нащадків чоловіки, чи ні.

В кінці XV–XVI ст. для узагальнення генеалогічних відомостей почали використовувати таблиці. Як і родоводи, вони поділяються на висхідні і низхідні, чоловічі і змішані. В таблицях вказують ім'я, прізвище, дату народження, смерті, кількість шлюбів.

Недоліком як генеалогічного дерева, так і таблиці є неможливість включити всю зібрану інформацію про досліджуваних представників роду. Тому складають родослівні, або поколінні розписи, в яких вказують окрім основних відомостей (дати народження, смерті, шлюбу), також місце народження, вінчання, причину смерті, стан, відомості про військову службу, майнове становище та інші виявлені факти. В поколінному розписі іноді зазначають і джерела, де можна знайти підтвердження поданої інформації.

Генеалогічні джерела. Генеалогічні матеріали, які зберігаються в архівах, можна поділити на: а) власне генеалогічні – вже готові генеалогічні схеми та розписи, які мають відношення до дворянства, рідше до духовенства та інших станів; б) джерела для генеалогічних досліджень – метричні книги, сповідні відомості, формулярні списки, клірові відомості, матеріали перепису і таке інше.

При побудові родовідної схеми головними джерелами є такі документальні джерела: парафіяльні церковні метричні книги, ревізські казки, сповідальні відомості.

Метричні книги – це книги для записів відомостей про народження, одруження, смерть. Вони заповнювалися тим священиком, який хрестив, вінчав, відспівував парафіян свого храму. Метричні книги почали вестися при церквах не раніше 1722 року. Склалися вони з трьох частин і містили в собі такі відомості:

- 1) Про народження – дата народження і хрещення, ім'я та прізвище, місце проживання, віросповідання батьків, також хрещених батьків, законність та незаконність народження.
- 2) Про одруження – ім'я, прізвище, місце проживання, національність, віросповідання нареченого та нареченої, в якому віці одружуються, дата вінчання, прізвища та імена свідків.
- 3) Про смерть – ім'я, прізвище, місце проживання, вік померлого, дата і причина смерті, місце поховання.

Метричні книги велися в двох екземплярах: один надсилався на зберігання до архіву консисторії (установа з церковно-адміністративними й судовими функціями, що підлягала єпархіальному архієреєві), другий – залишався в церкві.

Іншим важливим джерелом для реконструкції родинного дерева є дані перепису, так звані «ревізські казки».

Ревізія – перепис населення в Російській імперії (селян, міщан, цехових людей та ін.), яке повинно було платити подушний податок. Ревізії почали проводити на початку XVIII ст., коли подвірне оподаткування змінилося подушним. На Україну система загальнодержавних ревізій була поширена з 1781 року.

До списків – «ревізських казок» – записувалися всі особи чоловічої статі («ревізські душі»), за кількістю яких визначався подушний податок, особи жіночої статі «для відому» були записані в 3–5-й та 7–10-й ревізіях. В «ревізських казках» відзначалися стан, вік за попередньою та поточною ревізією, народження, смерть, продаж, переселення та ін.

Доповнити інформацію можна, аналізуючи сповідні відомості.

Сповідна відомість (розпис) – поіменний реєстр парафіян церкви, які сповідалися у священика. При складанні відомості застосовувався подвірний принцип обліку. Записувалося прізвище та ім'я парафіянина і членів його родини із зазначенням віку та соціального стану (селяни, міща-

ни, дворяни). Якщо парафіянин не був на сповіді довгий час, у відомості вказувалися причини його відсутності – переселення, служба в армії тощо.

У 1690 р. новгородський митрополит Корнилій за власною ініціативою почав вимагати від своїх підлеглих священиків, щоб вони склали і подавали йому «сповідальні відомості про парафіян, які були на сповіді та святому причасті у Великій піст». У такий спосіб Корнилій хотів виявити розкольників, котрі не ходили на сповідь у никоніанські церкви. В 1697 р. цю ініціативу підтримали патріарх Адріан та Петро I, і незабаром складання сповідальних відомостей стало обов'язковим для всього білого духовенства, в тому числі і для духовенства Київської митрополії, яка в 1686 р. відійшла до Московського патріархату. Завдяки цим відомостям контролювалася політична лояльність громадян. Крім того, виявлені розкольники повинні були сплачувати підвищені податки, а ті, що не сповідалися, – штрафи.

Указ Синоду від 7 березня 1722 року зобов'язував усіх парафіян «бути на сповіді та причасті, починаючи з 7 років, у свого священика». Якщо парафіянин не був дома більше року, він мав сповідатися в іншого священика, там, де тимчасово проживав, але обов'язково повинен був пред'явити в церкву за місцем проживання довідку про те, що в цей період сповідався. За виконанням цього закону суворо стежила не лише церква, а й місцева влада. Облік сповідання православного населення в Російській імперії повністю був налагоджений наприкінці 30-х років XVIII ст. 16 квітня 1737 року уряд прийняв указ, який зобов'язував усе православне населення щорічно сповідатися і причащатися. У зв'язку з цим по всій країні священики повинні були складати поіменні сповідальні книги єдиного зразка, куди заносилося усе населення, включаючи й немовлят. Дані парафіяльних священиків надходили спочатку у протопопію, а потім у намістя і, нарешті, в єпархіальну консисторію, де ці відомості заносилися в підсумкову таблицю, один примірник якої відсилався до Синоду. Парафіяльні священики, боячись штрафу і звільнення з посади, змушені були контролювати, щоб «ніхто з християн не ухилився від сповіді та святого причастя». Коли хтось не сповідався протягом 2–3 років, на нього накладали публічну епитимію, коли ж і це не допомагало, то справу передавали місцевим властям.

Важливість значення такого церковного обліку полягала в тому, що він містив досить точні дані про численність міського та сільського православного населення, а також його соціальну структуру, оскільки у сповідальні книги в 1737–1842 рр. представники семи основних соціальних прошарків, не враховуючи розкольників, записувалися окремо: «духовні» – протопопи, попи, дяки, дячки, пономарі, псаломщики, ктитори; «військові» – генерали, офіцери, рядові солдати, українські козаки; «приказні» – секретарі, протоколісти, перекладачі, канцеляристи, писарі, копіїсти, реєстратори; «різничинці» – приказчики, монастирські служителі, наймані робітники, майстри, ковалі, ящики, панські, попівські, козацькі, селянські слуги; «дворові» – двірні шляхетського чину та інших чинів; «поселяни» – селяни і бобилі.

У 1843–1860 рр. сповідальні книги фіксували шість станових груп, а починаючи з 1861 р. – п'ять: духовні, військові, статські, міські стани і селяни. Окрім того, тут були дані про наявність церков і парафіяльних дворів. Облік дворів вели не випадково. У XVIII ст. архієрейські кафедри не отримували від скарбниці коштів, а існували за рахунок зборів із єпархіального духовенства.

Сповідальний облік дає дослідникам досить точні дані про численність сільського та міського населення того часу. За умов, коли перепис населення у Лівобережній Україні проводився нерегулярно, а дані тих із них, що проводилися, досить епізодичні і неповні – сповідальні книги є цінним джерелом для вивчення соціального складу населення сіл і міст України XVIII–XIX ст.

Цінними для генеалогічного дослідження є також шлюбні обшуки, в яких окрім інформації про вік, місце народження, соціальний стан, є інформація біографічного характеру. До біографічних джерел зараховують також формулярні (послужні) списки, до яких вносилися дата народження, соціальний стан, відомості про освіту, службу, нагороди, сімейний стан.

При дослідженні родоводів духовенства використовують клірові відомості, а також матеріали духовних консисторій.

¹Скуратівський В. Т. Берегиня: Худож. оповіді, новели. – К., 1987. – С. 57.

²Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. – Т. 8. – СПб., 1892. – С. 305.

³Енциклопедія українознавства. В 10 т. / Під ред. В. Кубійовича. – Т. 1. – Париж; Нью-Йорк, 1955. – С. 359.

⁴Українська радянська енциклопедія. – Т. 3. – К., 1960. – С. 179.

Наталія Лобко